

การศุภินครั้งนั้นเองหลังสมัยพุทธกาล ขณะที่ชาวอินเดียยังไม่มีรูปหรือสัญลักษณ์แทน พระพุทธเจ้าไว้เคารพบูชา จึงได้ใช้รูปร่างและรูปดอกบัวเป็นสัญลักษณ์เพื่อเคารพกราบไหว้ กล่าวได้ว่าช้างได้มีความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนตั้งแต่ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะ ประสูติ และครั้นล่วงถึงปัจจุบัน (สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, 2537 : 162)

ช้างปาลีโลกะ เป็นช้างพรายหัวหน้าโขลงที่มีกำลังแข็งแรง ต่อมาเกิดความเบื่อหน่าย ค่อยการอยู่ร่วมกันกับช้างจำนวนมาก เพราะช้างเหล่านั้นประพฤตินไม่อยู่ในระเบียบทั้งเรื่องอาหาร การกินและการดำรงชีวิตอยู่ จึงคิดจิตใจแยกตัวออกจากโขลงไปเป็นช้างโทนอยู่ตามลำพัง

ในเวลาเดียวกันนั้นพระพุทธองค์ทรงเบื่อหน่ายพระภิกษุโกสัมพיתที่เอาแต่ทะเลาะวิวาท กัน ทรงคิดเตือนก็ไม่เชื่อฟัง พระองค์จึงทรงเสด็จออกมาจากหมู่พระภิกษุ เสด็จไปทางหมู่บ้าน ปาลีโลกะ จำพรรษาอยู่ ณ ที่นั้นพระองค์เสด็จ

ช้างปาลีโลกะ ได้เดินทางไปถึงที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ได้เดินเข้าไปทำความเคารพ โดยศรัทธาเห็นพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่เพียงลำพัง พญาช้างมีความปรารถนาที่จะปรนนิบัติ จึงช่วยปรับพื้นที่บริเวณคันศาระให้เป็นที่ประทับโดยใช้เท้ากระเทียบดินและเหยียบอ้าให้ราบเรียบ ใช้วงจับกิ่งไม้กวาดพื้นดินจนสะอาด จัดหาน้ำคั้นน้ำใช้ไว้ให้พร้อม และได้ไปหาผลไม้มาถวาย เมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จไปบิณฑบาตในหมู่บ้านพญาช้างจะนำอาบาครและจีวรมาเตรียมไว้ให้และ จะเดินตามไปรอรับบาครและจีวรเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากบิณฑบาต ในเวลากลางคืนจะคอย ระวังภัยให้กระตังรุ่งเช้า พญาช้างปฏิบัติเช่นนี้เป็นประจำเป็นเวลา 3 เดือน

ในบริเวณนั้นมีวานรตัวหนึ่งเห็นการกระทำของพญาช้างต่อพระพุทธเจ้าก็เกิดความ เลื่อมใสศรัทธาปรารถนาจะได้ปรนนิบัติบ้าง วันหนึ่งวานรเห็นรวงผึ้งที่ไม่มีตัวผึ้งอยู่แล้ว จึงนำ รวงผึ้งนั้นมาถวายพระพุทธเจ้าทรงรับไว้แล้วประทับเฉยอยู่ วานรสงสัยจึงพลิกกิ่งไม้ดูเห็นยังมี ตัวอ่อนผึ้งคุดอยู่จึงเกาะออกจนหมดแล้วถวายใหม่ พระพุทธเจ้าทรงรับไว้แล้วบริโภคนั้น วานรเกิดความปลื้มปิติยินดีเป็นอย่างยิ่ง แสดงกิริยาลิงโลดตามวิสัย ทันใดนั้นกิ่งไม้ที่จับและเหยียบได้หักลง วานรตกลงมาถูกคอไม้ตีขยี้สิ้นชีวิตลง แต่ด้วยผลบุญบารมีเมื่อสิ้นชีวิตแล้วได้เกิดในวิมานทอง บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ต่อมาภิกษุ 500 รูปได้ไปหาพระอนานท์อ้อนวอนให้พาพวกคนไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อ ฟังธรรม พระอนานท์จึงพาภิกษุเหล่านั้นเดินทางไปและได้พบกับพญาช้างปาลีโลกะ ซึ่งครั้งแรก พญาช้างไม่ไว้วางใจพระอนานท์และภิกษุจะทำร้าย แต่พระพุทธเจ้าตรัสห้ามไว้ พระภิกษุทั้งหลาย ต่างพากันแปลกใจที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ตามลำพังคงลำบากด้วยกิจวัตรต่าง ๆ พระพุทธเจ้าตรัส ว่ากิจทั้งหมดพญาช้างปาลีโลกะกระทำให้อย่างครบถ้วน

พญาช้างป่าลิลอยกะปรนนิบัติพระพุทธรเจ้า พระอานนท์และพระภิกษุทั้ง 500 รูปด้วย  
ตลอดมา จนกระทั่งพระภิกษุ 500 รูป สำเร็จเป็นพระอรหันต์กราบทูลว่าเศรษฐีตระกูลใหญ่ ๆ  
กราบทูลเชิญพระพุทธรองค์เสด็จไปประทับที่เมืองสาวัตถี พระพุทธรเจ้าจึงเตรียมพร้อมเสด็จไปเมือง  
สาวัตถี พญาช้างมีความอาลัยติดตามมาและยืนขวางทางพระพุทธรองค์ไว้ ทรงครีตแก่พญาช้างว่า  
จะเสด็จไปแล้วไม่กลับมาอีก พญาช้างอาลัยมากจึงตอคงวงเข้าปากร้องไห้อยู่ ณ ที่นั้น มองดู  
พระพุทธรองค์เสด็จไปจนลับตา แล้วจึงหัวใจวายสิ้นชีวิตในทันใด

เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จถึงเขตวันมหาวิหาร แขวงเมืองสาวัตถี พุทธศาสนิกชนได้สร้าง  
พระพุทธรูปปางเลไลยก์ เป็นพระพุทธรูปนั่ง พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานุเบื้องซ้าย พระหัตถ์  
ขวาวางบนพระชานุเบื้องขวา เป็นกิริยาทรงรับ มีรูปช้างหมอบถวายกระบองน้ำและวານนั่ง  
ถวายรวงผึ้ง พระพุทธรูปปางนี้นิยมสร้างเป็นพระบูชาตามพิธีทักษิณสำหรับผู้ที่พระราหูเสวยอายุ

ความสัมพันธ์ระหว่างช้างกับพระพุทธรศาสนา สรุปได้ว่า ช้างในพระพุทธรศาสนาเป็น  
ช้างที่ประเสริฐ มีคุณธรรม สติธรรม กตัญญู เสียสละ ซื่อสัตย์ จงรักภักดี เมตตาฉลาด มีพลังกำลัง  
มหาศาล รูปร่างสูงใหญ่น้ำหนักแรงขามและมีความสง่างาม พุทธศาสนิกชนรู้จักช้างมานานและช้างมี  
ความสัมพันธ์กับคนมาตั้งแต่สมัยพระพุทธรกาล เกี่ยวข้องกับชาติกำเนิดของพระพุทธรองค์ ชาว  
อินเดียในอดีตมีความเคารพกราบไหว้รูปช้างและรูปดอกบัว ซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธรเจ้า เพราะ  
มีความเชื่อว่า ช้างเผือกคือพระโพธิสัตว์ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางสิริมหามายา ซึ่งเป็น  
มารดาของพระพุทธรเจ้า และเป็นมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะแห่งเมืองกบิลพัสดุ์

เมื่อพระพุทธรเจ้ากำเนิดขึ้นมา คือเจ้าชายสิทธัตถะ และทรงค้นหาหลักธรรมในการ  
ดำเนินชีวิต เพื่อให้หลุดพ้นจากการเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เพื่อบรรลุถึงประเสริฐ  
สูงสุดได้แก่ บรรลุซึ่งนิพพาน ผู้ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ และเป็นส่วนหนึ่งของ  
ความสำเร็จของพระพุทธรเจ้า ได้แก่ ช้าง ซึ่งได้มีโอกาสได้ปรนนิบัติเจ้าชายสิทธัตถะก่อนที่จะ  
ได้เป็นพระพุทธรเจ้า เช่น การปรับพื้นที่ได้ดินสาละเพื่อให้เป็นที่ประทับของเจ้าชายสิทธัตถะ เตรียม  
บาตรและจิวรเพื่อให้เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ในช่วงกลางคืนจะคอยระวังภัย  
ให้จนรุ่งเช้า จึงนับได้ว่า ช้างมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นในด้านพระพุทธรศาสนา เป็นสัตว์ที่  
ประเสริฐยิ่งสมควรได้รับการยกย่องและเชิดชูเกียรติ

สรุปความสัมพันธ์ระหว่างช้างกับคนทางด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ระบบการจัดการป่า และความสัมพันธ์ทางด้านศาสนา จะเห็นได้ว่า ช้าง มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อสังคมตั้งแต่สมัยอดีตกาล มีคุณค่าต่อบ้านเมือง ช่วยให้อาณาเมืองเจริญก้าวหน้า ทำรายได้ให้แก่ประเทศ มีบทบาทสำคัญในการชักลากไม้ออกจากป่าตามนโยบายของรัฐบาล มีบทบาทสำคัญในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ มีความสัมพันธ์ทางด้านศาสนา เป็นสัตว์ที่ประเสริฐมีคุณธรรม ศีลธรรม กตัญญู เสียสละ ซื่อสัตย์ จงรักภักดี เฉลียวฉลาด และเป็นสัตว์ชนิดเดียวที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของพระพุทธเจ้าที่ทรงค้นพบหลักธรรมในการดำเนินชีวิต เพื่อให้หลุดพ้นจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และหลุดพ้นจากความทุกข์ เข้าสู่นิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในการแสวงหาของพระพุทธองค์ อีกทั้งยังเป็นสัตว์คู่บารมีของพระมหากษัตริย์ และมีความผูกพันกับคนเหมือนเป็นบุคคลหนึ่งของครอบครัว

### พฤติกรรมช้าง

การวิเคราะห์เกี่ยวกับช้าง คน ป่า แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ได้วิเคราะห์ถึงพฤติกรรมช้างในด้านต่าง ๆ เพื่อให้ทราบบริบทของช้าง เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์การอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนระหว่าง ช้าง คน ป่า ซึ่งพฤติกรรมของช้าง ได้มีผู้ที่มีความรู้ทำการศึกษาไว้ดังนี้

ช้างชอบหากินเป็นหมู่ (โขลง) ไม่ชอบออกไปหากินเพียงลำพัง หากมีอันตรายหรืออุบัติเหตุเกิดขึ้น เช่นถูกทำร้าย หรือปวดท้องตกถูก ก็จะช่วยเหลือกัน ช้างโขลงหนึ่งมีประมาณ 10-20 เชือก หรือ 30-50 เชือกคล้าย ๆ กับคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่บ้าง เล็กบ้าง

หัวหน้าโขลงช้างจะเป็นช้างพังใหญ่ เรียกว่า “แม่หนัก” หรือ “แม่แปรง” ตัวหัวหน้านี้จะทำหน้าที่นำโขลงช้างเที่ยวหากิน และคอยหลบหนีภัยอันตราย หัวหน้าโขลงพาไปที่ใด ลูกโขลงก็ตามไปไม่แยกย้ายกันตามอำเภอใจ แต่อาจมีช้างพลายใหญ่ เป็นช้างงาบ้าง ช้างสีดอบ้าง ติดตามอยู่ข้าง ๆ โขลง สำหรับช้างที่แยกตัวออกไปอยู่ตามลำพัง เรียกว่า “ช้างโทน” จะมีอุปนิสัยดุร้าย เกเร

ช้างชอบอากาศเย็น จึงมักหากินและหลบซ่อนตัวตามป่าละเมาะมีห้วย และลำธาร ไม่ชอบแดดร้อนจัด ชอบลงอาบน้ำบ่อย ๆ ลอยคออยู่ในน้ำเป็นเวลานาน ๆ และว่ายน้ำได้ดีมาก ถึงแม้ว่าน้ำจะลึกจนมิดตัวก็ตาม ช้างสามารถชูวงขึ้นหายใจโดยสะดวกในน้ำ เวลากลางวันที่มี

อากาศร้อนมากช้างจะใช้งวงล้วงเข้าไปในปาก เพื่อคุคน้ำออกมาจากกระเพาะแล้วพ่นน้ำใส่ตัวเอง เพื่อให้ผิวหนังเปียกชุ่ม น้ำที่คุคออกมาจะไม่มึกลื่นเหนียว เพราะช้างเป็นสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก ไม่มีกัลปังหาที่ทำงานหนักจะค้ำน้ำมากประมาณวันละ 60 แกลลอน หรือราว 15 ปี๊บ ในฤดูที่มีอากาศร้อนจัดคือระหว่างเดือน มีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม เจ้าของต้องหยุดให้ช้างพักผ่อน (สุทธิลักษณ์ อ่ำพันธุ์วงศ์, 2537 : 6)

พฤติกรรมช้าง ได้มีนักวิชาการที่มีความรู้หลายท่านได้ทำการศึกษา เรียนรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมช้าง ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

#### ลักษณะและธรรมชาติของช้าง

ช้างเป็นสัตว์บกที่มีขนาดตัวใหญ่ที่สุด เลี้ยงลูกด้วยน้ำนม เป็นสัตว์แข็งแรง มีกำลังมาก มีขาใหญ่ 4 ขา พื้นเท้าของมันอ่อนนุ่มเมื่อช้างเดินจึงไม่มีใครได้ยินเสียง ส่วนการนอนของช้างนั้น โดยธรรมชาติช้างจะนอนตะแคงลำตัวลงกับพื้น และมีการหาวนอนและนอนกรนเช่นเดียวกับมนุษย์ ตามปกติช้างจะนอนหลับในระยะเวลาสั้นเพียง 3-4 ชั่วโมง เวลานอนอยู่ในระหว่างเวลา 23.00 นาฬิกาถึง 03.00 นาฬิกา ช้างไม่นอนกลางวันนอกจากไม่สบาย

#### งวงช้าง

งวงช้างคือ จมูกของช้าง ยาวถึงพื้น ใช้หายใจและจับกิ่งขยกลากดึงของต่าง ๆ ได้และใช้หยิบอาหารเข้าปาก ปลายงวงมีรู 2 รู กลวงตลอดความยาวของงวงช้าง งวงช้างไม่มีกระดูกแข็งอยู่ภายใน จึงอ่อนไหวและแกว่งไปมาได้ง่าย งวงนี้ยังใช้ม้วนน้ำ และพ่นน้ำเล่นได้ เมื่อช้างจะค้ำน้ำ จะใช้งวงคุคน้ำเข้าไปเก็บในงวงก่อนแล้วจึงพ่นน้ำจากงวงเข้าไปในปากอีกทีหนึ่ง

#### งาช้าง

งาช้าง คือ ฟันหรือเขี้ยวของช้าง งอกออกจากขากรรไกรบนข้างละอัน งาช้างทั้งคู่มีสีขาวนวล เริ่มโผล่ให้เห็นเมื่อช้างมีอายุประมาณ 2-5 ปี งาช้างที่สวยงามจะต้องมีความโค้งเรียบ หมา้เสมอคนเกือบเป็นรูปครึ่งวงกลม ช้างใช้งาเป็นอาวุธสำหรับป้องกันตัว ต่อสู้กับสัตว์ร้ายหรือต่อสู้กับช้างเชือกอื่น ๆ งาช้างเป็นสิ่งสวยงามและมีราคาแพงที่สุดในตัวช้าง

งาช้างมี 2 ชนิด คือ งาปี มีความยาวไม่มาก แต่มีลำตัวใหญ่วัดโดยรอบประมาณ 15 นิ้วพุ่งขึ้นขึ้นไป งากรือ หรือ งาหยาบ หมายถึงงาที่ยาวรี มีความกว้างโดยรอบไม่ถึง 14 นิ้ว

#### นัยน์ตา

ช้างมีตาเล็กมาก แต่ก็สามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจนและเห็นได้ไกล

#### ใบหู

มีลักษณะเป็นแผ่นใหญ่คล้ายพัด โบกไปมาอยู่เสมอ เมื่อช้างกางใบหูออกจะได้ยินเสียงจากที่ไกล ๆ ได้ดีขึ้น ช้างที่มีอายุมากใบหูจะมีมันลงมาและขอบล่างมักเวียนแหงน การเวียนแหงน

ของขอบล่างใบหูอาจใช้การคาดคะเนอายุของช้างได้อย่างคร่าว ๆ ถ้าใบหูเว้าแหงนน้อยก็แสดงว่าอายุยังน้อย ถ้าเว้าแหงนมากก็อายุมาก

#### หาง

หางช้างมีลักษณะกลมยาวเรียวยาวไปถึงเข่า ที่ปลายมีขนเส้นโคติคำ ยาวประมาณ 4-6 นิ้วเรียงเป็น 2 แถว ตลอดความยาวของหางประมาณ 6-7 นิ้ว

#### จำนวนเล็บ

ช้างมีนิ้วเท้าสั้นที่สุดจนเห็นแต่อุ้งเท้า มีเล็บโผล่ให้เห็นเป็นยางเล็บ ส่วนมากมี 18 เล็บ คือเท้าหน้าข้างละ 5 เล็บ เท้าหลังข้างละ 4 เล็บ บางตัวมี 16 บางตัวมี 20 เล็บ

#### ความสูง

ช้างแรกคลอดสูงประมาณ 3 ฟุต อายุ 5 ปี สูง 5 ฟุตเศษ อายุ 10 ปี สูง 6 ฟุต 15 ปี สูง 6 ฟุตเศษ 20 ปี สูง 7 ฟุตเศษ 25 ปี สูง 9 ฟุต ช้างพลายไทยที่สมบูรณ์มีน้ำหนักประมาณ 4 ตัน (4,000 กิโลกรัม) (ธีรภาพ โสहितกุล. 2541 : 135-137)

#### ชีวิตความเป็นอยู่ของช้าง

ช้างป่าในประเทศไทยมีอยู่ในแถบทุกจังหวัดที่มีป่าสูง ที่มีมาก คือในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ สระบุรี ปราจีนบุรี และจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ ช้างป่ามักเที่ยวไปเป็นฝูงหรือโขลง ในแหล่งที่มีหญ้าและน้ำอุดมสมบูรณ์อาจพบโขลงช้างตั้งแต่ 30-40 เชือก ถ้าภูมิประเทศขาดความอุดมสมบูรณ์จำนวนช้างในโขลงลดลง อาจมีเพียง 10-20 เชือก

หัวหน้าโขลงเป็นช้างพลายที่แข็งแรงที่สุดและเดินนำหน้าโขลงคอยปกป้องอันตรายให้แก่ช้างในโขลง ตลอดจนนำไปหาอาหารกินในแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ ส่วนช้างที่แยกไปอยู่ลำพังเรียกว่าช้างโทนมักเป็นช้างที่คู่ร้าย

ช้างไทยชอบอากาศเย็น จึงชอบอยู่ตามละมေးไม้ที่มีห้วยและลำธารน้ำ ไม่ชอบแดดจัด ช้างมักชอบลงอาบน้ำบ่อย ๆ ตามแม่น้ำลำธาร ลอยคออยู่ในน้ำได้นาน และว่ายน้ำได้ดีมากถึงแม้ว่าจะลึกจนตัวจมอยู่ใต้น้ำก็ตาม ช้างก็สามารถชูวงขึ้นหายใจโดยสะดวกในเวลากลางวันที่แดดร้อนจัด ช้างชอบหลบไปอยู่ที่ใต้ร่มไม้ใบหนา ถ้าร้อนมากก็จะใช้วงงไต่ลึกลงไปในปากเพื่อสูดน้ำออกจากกระเพาะแล้วพ่นน้ำไปตามไหล่หลังคอหัวเพื่อให้ผิวหนังเปียก น้ำที่สูดออกมาจากกระเพาะไม่มีกลิ่นเหม็น เพราะช้างเป็นสัตว์ที่สะอาดไม่มีกลิ่นตัว ช้างที่ทำงานจะดื่มน้ำมาก ประมาณวันละ 60 แกลลอนหรือราว 15 ปี๊บ

### อาหาร

ช้างเป็นสัตว์ที่ไม่กินเนื้อ อาหารส่วนใหญ่ของมันจึงได้แก่ต้นไม้ใบหญ้า ช้างกินอาหารคิดเป็นน้ำหนักประมาณ 250 กิโลกรัมต่อวัน อาหารของช้างได้แก่

หญ้า มีหลายชนิดที่ช้างชอบ เช่น หญ้าคา อ้อ หญ้าแพรก หญ้าปล้อง หญ้าปากควาย เป็นต้น

ไม้ไผ่ ได้แก่หน่อไม้และยอดอ่อนของไม้ป่า ไม้รวก ไม้ข้าวหลาม เป็นต้น

เถาวัลย์ ได้แก่บอระเพ็ด ต้มป่อย เถาวัลย์แดง เป็นต้น

ไม้ยืนต้น ช้างชอบกินทั้งเปลือก ใบ และผล เช่น กกล้วย ขนุน ไทร ตัก อ้อยช้าง มะพร้าว มะขาม มะขวิด เป็นต้น

พืชไร่ ช้างกินข้าว ข้าวโพด อ้อย ถั่วประวด พริก แดง มะละกอ เป็นต้น

คินโป่ง ช้างชอบกินคินโป่งเป็นบางเวลา คินโป่งประกอบไปด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ

ที่จำเป็นต่อร่างกาย เช่น โพแทสเซียม แคลเซียม ฟอสฟอรัส แมกนีเซียม

ช้างป่าชอบกินผลไม้สุกมาก และสามารถจำฤดูกาลไม้สุกได้แม้จะต้องเดินทางเป็นระยะทางไกลเพื่อทันกินผลไม้เหล่านั้น นับว่าช้างมีความจำดีมาก ช้างใช้ปลายวงเก็บผลไม้ใส่ปาก เคี้ยวทีละลูกบางครั้งก็ใช้หัวชนต้นไม้ให้ผลร่วงครวระมาก ๆ แล้วเก็บผลกินจากใต้ต้น

ช้างที่นำมาเลี้ยงไว้ในหมู่บ้านสำหรับใช้งานนั้น ผู้เลี้ยงจะต้องหาอาหารเสริมให้กินตามที่ช้างชอบ เช่น ข้าวเปลือก กกล้วย อ้อย มะละกอ เป็นต้น และมักผสมเกลือลงในอาหารเพื่อแทนคินโป่งที่ช้างเคยกินในป่า นอกจากนี้ยังให้มะขามเปลือกปั้นก้อนใส่เกลือไว้ช้างในให้ช้างกิน บางครั้งบางครั้ง ช้างชอบมะขามเปลือกมากและใช้เป็นยาระบายอ่อน ๆ เมื่อจะให้ช้างกินยามักจะใส่ยาในก้อนมะขามเปลือกเพื่อให้กินง่าย

### การตั้งท้องและคลอด

ช้างพังที่ร่างกายสมบูรณ์ดีจะเริ่มมีลูกตั้งแต่อายุ 15-16 ปี ขึ้นไปจนถึง 50 ปี ตลอดชีวิตของแม่ช้างแต่ละตัวอาจมีลูกได้ 3-5 เชือก ตามปกติแม่ช้างจะคลอดได้เพียงครั้งละ 1 เชือก และมีลูกห่างกันราว 3 ปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการทำงานของช้าง ช้างบ้านมีลูกน้อยกว่าช้างป่าที่อยู่อย่างอิสระไม่ต้องทำงานหนัก

การผสมพันธุ์ของช้างไม่เลือกฤดู แต่มักเป็นฤดูร้อน และอาจคลอดในราวเดือน ธันวาคม มกราคม หรือกุมภาพันธ์ การตั้งท้องของช้างมีระยะเวลาระหว่าง 21-22 เดือน และการตั้งท้องของช้างนั้นสังเกตได้ยาก เพราะช้างตัวใหญ่ยืนกลมอยู่แล้ว ผู้เลี้ยงช้างมักต้องสังเกตอาการดูอ้าย เดินมขยชยตัวออก น้านมไหล หรือไม่ยอมทำงาน เป็นต้น

สัญชาติญาณอย่างหนึ่งของช้างก็คือ เมื่อรู้สึกตัวว่าท้องแก่มากก็มักจะหาช้างพังค้ำยันไว้เป็นเพื่อน เรียกว่า แม่รับ ซึ่งจะช่วยทำหน้าที่เลี้ยงลูกช้าง แม่รับจะรักและหวงแหนลูกช้างยิ่งกว่าแม่จริงเสียอีก เมื่อแม่ช้างใกล้ถึงกำหนดที่จะคลอดลูก มักจะไปแสวงหาที่ซึ่งมีหญ้าอ่อนหรือพื้นดินนุ่มไว้รองรับลูกที่จะเกิดมา ก่อนคลอดลูกแม่ช้างจะเจ็บท้องและส่งเสียงร้องโอดครวญเสียงดังอยู่ราว 2-3 ชั่วโมง ตลอดเวลาจะทรนทรายกระต๊อบกระต่าย ส่วนมากมักคลอดลูกในตอนกลางคืน

เมื่อแม่ช้างจะคลอดลูกจะย่อขาหลังทั้งสองข้าง ลดตัวทางส่วนท้ายให้ต่ำลงคล้ายกับนั่งยอง ๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้ลูกช้างตกจากที่สูงจนเกินไป ซึ่งอาจเป็นอันตรายได้ ลูกช้างที่เกิดใหม่นี้จะมีเขี้ยว ๑ คู่ อยู่ แม่รับจะช่วยฉีกเขี้ยวออก บางครั้งแม่ช้างก็ฉีกเอง ลูกช้างจะนอนตะแคงนิ่ง ๆ อยู่ประมาณ 1-2 ชั่วโมง แล้วจึงกระดิกหู กระดิกหาง งวง และแข้งขาอย่างช้า ๆ หลังจากนั้นจะลุกขึ้นยืน และเดินได้

ลูกช้างเมื่อแรกเกิดมีขนยาว งวงสั้น สูงวัดที่ไหล่ระหว่าง 2 พุตครึ่งถึง 3 พุต งวงยาวระหว่าง 10 ถึง 15 นิ้ว พุต มีน้ำหนักราว 100 กิโลกรัม แม่รับจะช่วยประคองประคองลูกช้างอยู่ตลอดเวลาจนกระทั่งลูกช้างเข้าไปกินนมแม่ได้ แม่ช้างมีนมสองเต้า ลูกช้างกินนมเมื่ออยู่หลายเดือนถึงแม่จะกินหญ้าได้แล้วก็ตาม แม่รับจะคอยดูแลลูกช้างอยู่เสมอ รวมทั้งพาลูกช้างไปหัดกินหญ้าอ่อน ลูกช้างที่ยังกินนมแม่อยู่มักซุกซนและอาจได้รับอันตรายจากอุบัติเหตุเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ไม้กัณฑ์ทับ หรือถูกสัตว์ที่มีพิษกัดเพราะไปเล่นกับมันโดยไม่ทราบว่ามีอันตราย แม่รับจึงคอยติดตามระวังภัยให้ลูกช้างเป็นเวลาหลายปี

#### ช้างคกมัน

ช้างพลายและช้างพังเมื่อเจริญเติบโตเต็มที่และร่างกายสมบูรณ์อายุอยู่ในเกณฑ์ที่จะผสมพันธุ์ได้จะคกมันได้ทั้งสิ้น อายุในเกณฑ์คกมันอยู่ในระหว่างอายุ 30-40 ปี เมื่อช้างคกมันครั้งหนึ่งแล้วก็จะคกมันทุกปีปีละครั้ง ช้างที่ไม่คกมันคือช้างอ่อนแอหรือเป็นโรค อาการคกมันอาจเกิดขึ้นได้ทุกฤดูกาล ส่วนมากเป็นในฤดูหนาว

อาการคกมันของช้างสังเกตได้ดังนี้คือ ก่อนคกมันช้างจะมีอาการซึมบางครั้งก็คร่ำครวญ อารมณ์ไม่ดี พยายามดิ้นไต่ต้นไม้ให้ขาดและทำร้ายช้างอื่นแม้กระทั่งคนเลี้ยง ค่อมน้ำมันที่ขมับทั้งสองข้างจะบวมขึ้นและมีน้ำมันไหลออกมา น้ำมันนี้มีกลิ่นเหม็นรุนแรง อาการคกมันจะเป็นอยู่ราว 2-3 สัปดาห์ก็จะค่อย ๆ หายไปช้างพังที่คกมันมักจะมีอาการคร่ำครวญน้อยกว่าช้างพลาย

ผู้เลี้ยงช้างเมื่อทราบว่าช้างคกมันจะต้องแยกออกจากช้างอื่น ๆ เปลี่ยนไต่ต้นไม้ให้ใหญ่ขึ้น และนำช้างคกมันไปผูกถ้ำอย่างแข็งแรงในที่ร่มรื่น ก่อไฟไว้รอบ ๆ ช้างเพื่อช่วยดับกลิ่นน้ำมัน มิฉะนั้นช้างอื่น ๆ ที่มีได้คกมันจะเข้ามาทำร้าย การที่ช้างมีอาการคกมันนิยมให้ฟักเขียว

หญ้าและน้ำพอสสมควร และงการใช้งานจนกระทั่งหายเป็นปกติ (ธีรภาพ โลหิตกุล, 2541 : 139 - 141)

### โรคภัยไข้เจ็บของช้าง

ช้างที่ทำงานในป่ามักจะถูกหมามตีบตำผิวหนัง ทำให้เป็นตุ่มพุพองทั้งนี้เนื่องจากแมลงวันป่ามาไข่ไว้ตามรูขนของช้างเกิดเป็นตัวอ่อนอาศัยอยู่ตามขนช้าง และดูดเลือดช้างกินเป็นอาหาร เมื่อตัวหนอนแก่ก็จะกลายเป็นแมลงวันป่าคอยรบกวนช้าง และตามรูขนที่หนอนเคยอาศัยอยู่ก็จะอีกเสบเป็นตุ่มมีหนองขึ้นได้ วิธีป้องกันก็คือให้ช้างได้อาบน้ำอยู่เสมอ

โรคอีกอย่างหนึ่งที่ช้างเป็นกันมากคือโรคพยาธิฟิลาเรีย (Filaria) ซึ่งสูงเป็นพาหะ ยุงที่กัดสัตว์ที่เป็นโรคนี้นี้มาแล้วมากัดช้างทำให้พยาธิที่ติดมากับแมลงเข้าไปเจริญเติบโตอยู่ในเส้นโลหิตของช้าง จนกระทั่งเข้าไปอุดตันในหัวใจ ทำให้ช้างตาย

### นิสัยของช้าง

ช้างเอเชียซึ่งรวมทั้งช้างไทยเป็นสัตว์ฉลาด สุภาพ สะอาด มีความจำดี รักเจ้าของอดทน จู้กลิ่นที่เคยชินได้ สามารถใช้เท้าลองเหยียบเพื่อหยั่งว่าพื้นหยั่งว่าพื้นดินตรงไหนอ่อนทาน้ำหนักตัวไม่ได้ช้างก็จะหลีกเลี่ยงไม่เหยียบย้ำ ช้างรักลูกมันมาก ถ้าลูกช้างตายแม่ช้างจะเศร้าโศกเสียใจลึกซึ้ง แม่จะร้องไห้ น้ำตาไหลและไม่ยอมกินอาหารเป็นเวลานาน ช้างจะดูร้ายเฉพาะตอนที่ตกมัน ซึ่งจะทำให้ความจำของมันเสื่อมจนบางครั้งอาจทำร้ายผู้เลี้ยงได้

### ลักษณะของช้างดี

ช้างดีจะต้องมีรูปร่างใหญ่โตแข็งแรง หัวโต แก้มเต็ม หน้าผากกว้าง ดวงตาแจ่มใส ขาแข็งแรง หลังช้างจะสูงตรงกลางเล็กน้อยลาดอย่างสม่ำเสมอไปทางหาง ลักษณะเช่นนี้ของหลังช้างเรียกว่า “แป้ก้านกล้วย” เป็นลักษณะของหลังช้างที่ดีที่สุด เมื่อเวลาขึ้นหัวช้างจะเข้คขึ้นมาดูสง่า งามช้างจะต้องขึ้นออกมาสม่ำเสมอไม่บิดและไม่ห่างกันมากเกินไป ชายใบหูเรียบไม่มีฉีกขาด ช้างที่สุขภาพดีจะขึ้นแกว่งวงและพับหูไปมาอยู่เสมอ และจะเดินหาหญ้าหรืออาหารอื่น ๆ กินอยู่ตลอดเวลา เล็บเท้ามีเหงื่อซึมจากโคนเล็บซึ่งจะสังเกตเห็นได้จากรอยเปียกของฝุ่นที่เกาะเท้าช้าง

การสังเกตอายุช้างจะสังเกตได้จากขอบหูด้านบน ถ้ามีวงกลมยาว 1 ฟุต ช้างนั้นจะมีอายุประมาณ 25 ปี ถ้าขอบหูใหญ่ปลายขอบหูไม่มีวงกลมแสดงว่าช้างอายุมาก ถ้าช้างมีอายุมากก็จะมีปลายหูฉีกขาด นอกจากนี้ช้างอายุมากจะมีแก้มคอบหรือมีหนังเหี่ยว

ส่วนช้างลักษณะไม่ดีเรียกว่าลักษณะต้องเสียด เสียดของช้างหมายถึงลักษณะหรือรูปร่างและอาการกิริยาของช้างที่แสดงออกซึ่งเป็นผลร้ายแก่เจ้าของเช่นทำให้เจ้าของประสบการขาดทุนหรือเจ็บไข้ไม่สบายอยู่เสมอ เสียดต่าง ๆ มีดังนี้คือ ช้างที่แสดงอาการขวงวงขึ้นสูงและอาจงัดเข้าปาก เรียกว่า “กินนมฟ้า” ช้างที่ขึ้นโยกตัวดอยหน้าดอยหลังและยกหัวขึ้นลง



เสมอ และในเวลาเดียวกันแกว่งขาหลังไปด้วยเรียกว่า “หัวคำข้าว” เสนียดอาจต่างกันออกไปตามความเชื่อถือของท้องถิ่น บางถิ่นเชื่อว่าหางช้างที่ยาวจนปิดคินั้นไม่ดี หางสั้นเกินไปจนเลขข้อกลางของขาหลังก็ไม่ดีหางงอเป็นขอก็ไม่ดี (สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, 2537 : 12)

#### ความนิยมในช้างไทย

ถึงแม้ช้างจะอาศัยอยู่ตามป่าในหลายประเทศของทวีปเอเชีย เช่น อินเดีย พม่า กัมพูชา ช้างไทยได้รับความนิยมมากในเอเชีย ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2526 ประเทศศรีลังกาขอซื้อช้างไทยจำนวน 10 เชือก โดยคิดต่อผ่านเอกอัครราชทูตศรีลังกาประจำประเทศไทย เพื่อนำไปใช้ในพิธีทางศาสนาหรือขบวนแห่อื่น ๆ ตามประเพณี

สาเหตุที่ศรีลังกาสนใจช้างไทยเนื่องจากเห็นว่า ช้างไทยฝึกง่าย โตเร็ว แต่กรมป่าไม้แจ้งว่าไทยสามารถจะขายช้างให้ศรีลังกาได้เพียงเชือกเดียวเท่านั้น เพราะต้องสงวนไว้ใช้ในกิจการอื่น ๆ นอกจากนี้ไทยยังเป็นประเทศในภาคีสัญญาว่าด้วยการรักษาสัตว์ป่าระหว่างประเทศ ซึ่งกฎของอนุสัญญาดังกล่าวนี้มีผลบังคับใช้ไปถึงการส่งออกสัตว์ป่าสงวน

ส่วนการขายช้างไทยเพศผู้เพียงเชือกเดียวให้แก่ศรีลังกานี้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มอบหมายให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ซึ่งมีโรงเรียนและศูนย์ฝึกลูกช้างจังหวัดลำปางรับไปพิจารณาจัดหาให้เพื่อความสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ

#### ตระกูลช้าง 2 (Elephas Family)

สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์ (2537 : 3) ได้กล่าวไว้ว่าช้างในโลกนี้มีตระกูลใหญ่อยู่ 2 ตระกูลคือ ช้างเอเชียและช้างแอฟริกา

#### ช้างเอเชีย (*Elephas maximus*)

ได้แก่ ช้างที่อาศัยอยู่ตามป่าในประเทศไทย อินเดีย พม่า มอญ กัมพูชา ศรีลังกา และมาเลเซีย เป็นต้น ช้างเอเชียมีขนาดความสูงในขณะที่มีความสมบูรณ์เต็มที่เฉลี่ยวัดจากปลายขาหน้าถึงไหล่ประมาณ 3 เมตร หัวเป็นโหนกมองจากข้างหน้าจะเห็นเป็น 2 ตอน กะโหลกหัวใหญ่มีสมองมาก จึงเฉลียวฉลาดสามารถนำมาฝึกให้ทำงานหรือฝึกให้แสดงท่าต่าง ๆ ได้ ใบหูเป็นแผ่นกว้างและขอบหูด้านบนอยู่ในระดับของหัวช้าง ปลายวงมีจะงอยเคียวหลังโค้งจนแลเห็นชัด เต้าหน้ามีเล็บข้างละ 5 เล็บ เต้าหลังมีข้างละ 4 เล็บ

ช้างเอเชียซึ่งรวมทั้งช้างไทยนี้ช้างตัวเมียที่เรียกว่าช้างพังนั้นตามปกติไม่มีอยู่บ้างเรียกว่าช้างตือ

### ช้างแอฟริกา (*Loxodonta africana*)

ได้แก่ช้างในทวีปแอฟริกา ความสูงโดยเฉลี่ย 3.5 เมตร ซึ่งนับว่าสูงกว่าช้างเอเชีย หัวช้างแอฟริกาจะเล็กกว่าหัวช้างเอเชียเห็นได้อย่างชัดเจน และมีโหนกที่หัวเพียงลอนเดียว ลักษณะที่แตกต่างกับช้างเอเชีย หัวช้างแอฟริกาจะเล็กกว่าหัวช้างเอเชียเห็นได้อย่างชัดอีกอย่างหนึ่ง คือมีใบหูที่ใหญ่กว่า มีขอบหูด้านบนสูงกว่าของหัวช้าง เมื่อกางออกเต็มที่จะเห็นว่าใบหูใหญ่มาก ปลายงวงมี 2 จะงอย เท้าหน้ามีเล็บข้างละ 5 เล็บเท้าหลังมีข้างละ 3 เล็บ เป็นช้างที่มีความฉลาดน้อยกว่าช้างเอเชียและควาย ยังไม่มีผู้ใดนำมาฝึกเพื่อการแสดง ช้างแอฟริกาทั้งตัวผู้และตัวเมียมีงาเหมือนกันทั้งนั้น

นอกจากช้าง 2 กระดุกดังกล่าวแล้ว ยังมีช้างแคระ (Pygmy Elephant) สูงราว 2 เมตร เป็นช้างแอฟริกาอยู่ตามลุ่มแม่น้ำคองโกมีเหลืออยู่เพียงจำนวนน้อย เพราะชาวแอฟริกาฆ่าเอาเนื้อไปปรุงอาหาร ซึ่งช้างแคระนี้ในประเทศไทยก็เคยมีอยู่ตามป่าชายทะเลสาบสงขลา เรียกว่า ช้างค่อม แต่ในปัจจุบันสูญพันธุ์แล้ว เพราะถูกคนล่าเอาเนื้อไปทำอาหารเช่นเดียวกัน จึงนับเป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่คนในสมัยนี้ไม่มีโอกาสเห็น

### แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า

มนุษย์เกี่ยวข้องกับผืนป่ามาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ตั้งแต่เกิดจนตาย กลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มในประเทศไทย มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการป่า ดิน และน้ำ และเพิ่มความหลากหลายชีวภาพให้กับสิ่งแวดล้อม ในรูปแบบของป่าชุมชน (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. 2536 : 102) กล่าวว่าพื้นที่ที่เราเคยคิดว่าเป็นป่า หรือป่าธรรมชาตินั้น โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว เป็น “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” อันเกิดจากการสั่งสมความรู้และภูมิปัญญาในบริบทของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน กลุ่มชนนับร้อยนับพันที่ไม่มีภาษาเขียน (Non-literate) ได้นำเอาหุบเขา ทุ่งราบ ฝืนป่า และลำน้ำ มาเป็นคลังแห่งปัญญา ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเหล่านี้ เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จและศักยภาพของการสร้างสม และพัฒนาองค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการป่า การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ พัฒนา บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า เป็นหลักการขั้นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมจะทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของ มีจิตสำนึกร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง โดยทั่วไปหลักการบริหารจัดการทรัพยากร วางอยู่บนพื้นฐานแนวคิด 4 ประการคือ 1. การวางแผนการจัดการทรัพยากร 2. การจัดสรรทรัพยากร 3. การวางกฎเกณฑ์ และการควบคุมบังคับ 4. การรับรองสิทธิเหนือทรัพยากร (เสนห์ จามริก และ

ยศ ถันตสมบัติ. 2536 : 200) ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา การบริหารจัดการทรัพยากรส่วนใหญ่ อยู่ภายใต้การบริหารจัดการโดยรัฐบาล เป็นการบริหารจัดการลักษณะการรวมศูนย์อำนาจ ที่เอื้อ ประโยชน์แก่ผู้มีอิทธิพลและภาคธุรกิจอุตสาหกรรม มากกว่าจะตอบสนองความต้องการของชุมชน อย่างแท้จริง จึงก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกฎหมายของรัฐกับจารีตประเพณี และสิทธิ ชุมชน นักวิชาการและนักพัฒนาได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนใน การจัดการป่าที่เป็นประ โยชน์ต่อการศึกษา ดังต่อไปนี้

#### ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า คือ การสร้างโอกาสให้ประชาชนได้ร่วม กิจกรรมเพื่อได้รับประ โยชน์โดยเท่าเทียมกัน บนพื้นฐานความสมัครใจ การตัดสินใจเพื่อกำหนด เป้าหมาย นโยบาย การวางแผน การดำเนินงานโดยการนำความรู้ทางด้านวิชาการป่าไม้และด้าน อื่น ๆ เข้าไปดำเนินการต่อป่า เพื่อให้ตอบสนองความต้องการของชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจ อย่างต่อเนื่อง ลักษณะการจัดการป่ามีสองลักษณะ ได้แก่ 1. การจัดการผลผลิต เป็นการจัดการ เพื่อปรับปรุง รักษาผลผลิตให้มีความยั่งยืน 2. การจัดการผลประโยชน์ เป็นการจัดการแบ่งสัน บันส่วนการใช้ประ โยชน์ของป่า ให้ตรงกับความต้องการที่หลากหลาย สนองตอบต่อความจำเป็น ขันพื้นฐานในการดำรงชีวิต (โกมล แพรกทอง, 2535 : 579-580)

ในทำนองเดียวกัน ซึ่งคล้ายกับแนวความคิดของ ยศ ถันตสมบัติ (2542 : 115) ได้ให้ ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า หมายถึง การใช้ภูมิปัญญาและความรู้ของ ประชาชนและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ได้ใช้ชีวิตในลักษณะที่พึ่งพาและผูกพันกับธรรมชาติมาเนิ่น นานหลายชั่วอายุคน ประชาชนเป็นผู้ทำกิจกรรมอย่างสร้างสรรค์ได้รับประ โยชน์จากการดำเนิน กิจกรรม มีการควบคุมการใช้ทรัพยากร การกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประ โยชน์ต่อการดำรงชีพ ทางเศรษฐกิจ สังคม ความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม พัฒนาความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกำหนดวิถีชีวิตตนเองสอดคล้องกับความต้องการใหม่ ๆ ตลอดจนการรับเอา นวัตกรรมใหม่ ๆ เข้ามาใช้ในการปรับประยุกต์ระบบการผลิตสอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากรของชุมชนไม่อาจกระทำได้โดยการอาศัยมุมมองที่ขุดหนึ่ง หรือการยึดติด อยู่กับมายาคติและภาพลักษณ์เก่า ๆ ที่เต็มไปด้วยมิชฌาติฐิเกี่ยวกับวิถีชีวิตและระบบการผลิต เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม ในทางตรงกันข้าม การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของ ประชาชนในการจัดการป่า ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบการผลิต การจัดการทรัพยากรของชุมชน ต้อง อาศัยมุมมองในลักษณะที่เป็นองค์รวม เน้นทำความเข้าใจเกี่ยวกับพลวัตของปฏิสัมพันธ์ระหว่าง

มนุษย์กับธรรมชาติท่ามกลางเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดเวลา ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนและระบบการผลิต จึงเป็นระบบที่เคลื่อนไหว และปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง ทั้งในแง่การผลิตซ้ำจารีตประเพณี วิถีปฏิบัติเดิมและการผลิตใหม่ของระบบการจัดการเพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม (ยศ ตันตสมบัติ, 2542 : 116)

ดังนั้นแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าที่ได้กล่าวมา พอสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า หมายถึง การสร้างโอกาสให้ประชาชนร่วมกิจกรรมเพื่อประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน มีระบบการจัดการผลผลิต การจัดการผลประโยชน์ อย่างเท่าเทียมกัน เป็นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย โดยอาศัยองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของประชาชนที่หลากหลายกลุ่มในการจัดการทรัพยากร มีการควบคุม การกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรมเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ สังคม พร้อมกับรับเอานวัตกรรมใหม่ ๆ เข้ามาประยุกต์ใช้กับระบบการผลิต ระบบการจัดการ ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

#### ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคน มีความผูกพันและเชื่อมโยงกับ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ระบบการผลิต เพราะชีวิตคนพึ่งพาและผูกพัน กับธรรมชาติมาเนิ่นนานหลายชั่วอายุคน การจัดการป่า ในความหมายของประชาชน รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่มีส่วนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่และยั่งยืน จึงมีองค์ประกอบที่หลากหลาย มีจิตสำนึก ระบบความเชื่อ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา เข้ามาเกี่ยวข้อง จึงทำให้การบริหารจัดการป่านั้น สักคิธีที่มากกว่าระบบกฎหมายของทางราชการที่สร้างขึ้น เพื่อรักษาป่า มีนักวิชาการกล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ดังนี้

สเน่ห์ จามริก และยศ ตันตสมบัติ (2536 : 103) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของทุกคนที่จะพัฒนาสภาพของคนในการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนเอง และหาวิธีแก้ไขได้อย่างเหมาะสม
2. การมีส่วนร่วมทำให้เกิดพลังต่อรอง เกิดการยอมรับนวัตกรรมใหม่ ๆ ได้อย่างมีความกลมกลืน
3. เป็นการส่งเสริมการกระจายบทบาทหน้าที่ด้านต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน

4. ส่งเสริมให้ชุมชนทำกิจกรรมที่สัมพันธ์กับวิถีพัฒนาตนเอง อันจะนำไปสู่กระบวนการกระจายอำนาจจากศูนย์กลางสู่ท้องถิ่นอนาคต และเกิดการพัฒนาศรษฐกิจ สังคมของประเทศได้อย่างแท้จริง

จากแนวคิดความสำคัญของการมีส่วนร่วมของนักวิชาการ สรุปได้ดังนี้ การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของคนทุกคน สามารถที่จะพัฒนาศักยภาพของคนในการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนในการจัดการป่า ก่อให้เกิดพลังต่อรอง เกิดการยอมรับนวัตกรรมใหม่ ๆ ส่งเสริมการกระจายบทบาทหน้าที่ด้านต่าง ๆ และทำกิจกรรมที่สัมพันธ์กับวิถีพัฒนาตนเอง นำไปสู่การกระจายอำนาจจากศูนย์กลางสู่ท้องถิ่นก่อให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคน มีความผูกพันและเชื่อมโยงกับภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ระบบการผลิต เพราะชีวิตคนพึ่งพาและผูกพันกับธรรมชาติมาเนิ่นนานหลายชั่วอายุคน

#### ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า

เสน่ห์ จามริก และยศ ถันตสมบัติ (2536 : 13) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมไว้ 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมทางตรง หมายถึง การที่บุคคลเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาด้วยตนเอง เช่น การเข้าประชุม ร่วมอภิปราย ร่วมใช้แรงงาน หรือร่วมลงคะแนนเสียง
2. การมีส่วนร่วมทางอ้อม หมายถึง การเข้าร่วมกิจกรรมผ่านตัวแทน หรือการให้การสนับสนุนโดยไม่นำตนเองเข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรง ตัวแทนที่เข้าร่วมกิจกรรมมักจะอยู่ในรูปของคณะกรรมการ เพื่อทำหน้าที่แทนสมาชิกขององค์กรหรือชุมชน

นอกจากนี้ ประเวศ วะสี (2537) ได้แบ่งขอบเขตของการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้

#### 4 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานหรือปฏิบัติการ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

จากแนวคิดการมีส่วนร่วมของนักวิชาการ ดังกล่าวมา สามารถสรุปได้ ดังนี้ ลักษณะการมีส่วนร่วมมี 2 ลักษณะ ได้แก่ การมีส่วนร่วมทางตรง คือการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาด้วยตนเอง และการมีส่วนร่วมทางอ้อม หมายถึง การเข้าร่วมกิจกรรมโดยผ่านตัวแทน หรือให้การสนับสนุนโดยส่งตัวแทนเข้าร่วมกิจกรรม ในด้านขอบเขตการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

#### หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า

หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า มีนักวิชาการได้กล่าวถึงหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ดังนี้

เสนห์ จามริก และชศ สันตสมบัติ (2536 : 84) ได้กล่าวถึงหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า โดยทั่วไปมีหลักการพื้นฐาน 4 ประการคือ

1. การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร
2. การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรมทางสังคม
3. ความยั่งยืนของระบบการผลิต และ ความสมดุลของระบบนิเวศ
4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

ชศ สันตสมบัติ (2542 : 115) กล่าวถึงหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าว่า การจัดการทรัพยากรป่าของประชาชนเกี่ยวข้องกับระบบการผลิต ระบบการผลิตสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและความเข้าใจธรรมชาติที่ลึกซึ้ง การจัดการทรัพยากรป่าของประชาชน แสดงให้เห็นศักยภาพของชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในการจัดการความขัดแย้งภายในและระหว่างชุมชน การปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของยุคสมัย ด้วยการปรับภูมิปัญญาเดิมให้สอดคล้องกับความต้องการใหม่ ๆ ตลอดจนการรับเอาวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้ามาใช้ในการปรับระบบการผลิตและวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

ชศ สันตสมบัติ (2542 : 116) กล่าวถึงหลักการและศักยภาพองค์กรชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ว่ามีเงื่อนไขและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างชุมชนกับทรัพยากร และชุมชนกับสังคมภายนอกอย่างรอบด้านและเป็นพลวัต การทำความเข้าใจกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรและระบบการผลิต ประกอบด้วยหลักการที่สำคัญ 5 ประการ คือ

1. การจัดการทรัพยากรของชุมชน มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศ ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่ง ไร้การเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยน

อำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากยิ่งขึ้น เป็นแนวความคิดที่สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก ซึ่งให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐผูกขาดการจัดการทรัพยากรและแนวทางการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเพียงด้านเดียว อาจทำให้ธุรกิจอุตสาหกรรมได้ประโยชน์ แต่ขณะเดียวกันก็มีผลในด้านการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมต่อระบบนิเวศในชนบท การแข่งขันทรัพยากร และความยากจน เพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร และไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

## 2. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนจากมิติทางด้าน

วัฒนธรรม หมายถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เช่น การมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยมีอาจแบ่งแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในป่าไปพร้อมกัน การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรจากมิติทางด้านวัฒนธรรม เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมว่ามีความหลากหลาย ลึกซึ้ง ซับซ้อน และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน การสืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นยังผลให้วิถีคิดซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชุมชนกับธรรมชาติ เป็นวิถีคิดที่เป็นระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน

การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชน ทำให้เรามองความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ในบริบทของประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึง “อุดมการณ์อำนาจ” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับ และจารีตประเพณีต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นการนำความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำมาเป็นพลังในการต่อต้านการสัมปทานไม้ การปรับความเชื่อทางศาสนามาเป็นพิธีกรรมบวชต้นไม้เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจากภายนอก

3. การมองระบบการจัดการทรัพยากรขององค์กรชุมชนว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่อง “กรรมสิทธิ์” ตามระบบกฎหมายตะวันตก ซึ่งแบ่งแยกกรรมสิทธิ์เพียง 2 ลักษณะคือ ทรัพย์สินของรัฐ และทรัพย์สินส่วนบุคคล ระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะเช่นนี้มองทรัพยากรเป็นเหมือน “สินค้า” ที่สามารถซื้อขายได้ เจ้าของมีอำนาจเด็ดขาดในการใช้ตามความพอใจของคน ในทางตรงกันข้าม ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของ กรรมสิทธิ์การใช้ และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ ว่าใครมีสิทธิ์ใช้ การจัดลำดับการใช้ ควรใช้อย่างไร ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นวิธีปฏิบัติดั้งเดิมตั้งแต่ครั้งโบราณ และยังพบเห็นได้ในชุมชนท้องถิ่น เมื่อรัฐไทยได้รับเอาระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายตะวันตก และระบบการจัดการแบบรวมศูนย์มาใช้ ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐและระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนจึงมีความถักถักและกลายเป็นจำนวนของความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรดังเช่นในปัจจุบัน

4. การมองระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน ในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม ซึ่งอาจเป็นการตีบทควตีปฏิบัติ และจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาเนิ่นนาน การจัดการทรัพยากรของชุมชนเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตรและการทำมาหากินของชาวบ้านกับระบบนิเวศ ตลอดจนการสร้างสรรคความเป็นธรรมภายในสังคม และการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพย์สินร่วมของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคม มิได้จำกัดตัวเองอยู่เพียงชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างใด ๆ หากแต่เป็นการรวมตัวกันของชุมชนหลาย ๆ ชุมชนในลักษณะของเครือข่าย เช่น เครือข่ายของชุมชนลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าแห่งเดียวกัน ภายในระบบนิเวศหนึ่งเพื่อพิทักษ์กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนและเพื่อทำการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

5. การมองระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน ในบริบทของการพัฒนาชนบท และการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน หลักการจัดการทรัพยากรของชุมชน เป็นการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบทและยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อมไปพร้อมกัน



จากแนวคิดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าของนักวิชาการดังกล่าว พอสรุปได้ว่า หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่ามีพื้นฐานอยู่ 4 ประการ คือ

1. การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชน
2. คำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก
3. ความยั่งยืนของระบบการผลิต
4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

การจัดการทรัพยากรป่าเกี่ยวข้องกับระบบการผลิตและศักยภาพขององค์กรชุมชน ในการจัดการทรัพยากร ซึ่งประกอบด้วยหลักการที่สำคัญ 5 ประการ ได้แก่

1. การจัดการทรัพยากรมีความสัมพันธ์กับ การเปลี่ยนแปลงทางด้าน โครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศ สัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาค แนวทางการพัฒนาที่เน้นพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม มีผลในด้านการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ การแย่งชิงทรัพยากร ความยากจน เพราะชุมชนขาดอำนาจการจัดการทรัพยากร ไม่สามารถพัฒนา ศักยภาพการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

2. การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรจากมิติทางด้านวัฒนธรรม คือ มองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน สะท้อนให้เห็น “อุดมการณ์อำนาจ” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ

3. หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นส่วนหนึ่งของ ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชน ซึ่งมีความแตกต่างจากระบบกรรมสิทธิ์ของกฎหมายตะวันตก ที่มอง ทรัพยากรเป็นเพียง สินค้า ส่วนระบบกรรมสิทธิ์ร่วม ตั้งอยู่บนหลักการของ กรรมสิทธิ์การใช้ ลำดับการใช้ การบริหารจัดการที่เป็นระบบและเป็นธรรม

4. หลักการจัดการทรัพยากรของประชาชน เป็นขบวนการทางสังคม มีการสืบทอด วิถีชีวิตปฏิบัติจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากร เป็นการรวมตัวกันทั้งในระดับชุมชนและ เครือข่าย

5. หลักการจัดการทรัพยากรในบริบทของการพัฒนาชนบท การอนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เป็นความพยายามในการอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อมไป พร้อมกัน

### วิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า

วิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า มีนักวิชาการหลายท่านกล่าวถึงวิธีการในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าของประชาชนและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาดังนี้

เสน่ห์ จามริก และยศ ตันตสมบัติ (2536 : 184) กล่าวถึงวิธีการในการจัดการป่าสามารถจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าใช้สอย ฯลฯ และทำการกำหนดขอบเขตของป่า รวมทั้งขอบเขตของป่าประเภทต่าง ๆ อย่างชัดเจน
2. มีการร่างกฎเกณฑ์ และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบไม่ว่าจะเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้ใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน ตลอดจนมีการกำหนดบทลงโทษสำหรับการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชน
3. มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและมีการจัดตั้ง “องค์กร” ของชุมชนขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแล ตรวจสอบ และควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2535 : 13-16) ได้กล่าวถึงวิธีการจัดการป่าแต่ละประเภทและเสนอแนวทางการจัดการป่าที่เป็นประโยชน์ไว้ดังต่อไปนี้

1. วิธีการจัดการป่าอนุรักษ์ ควรยกเลิกหรือห้ามมิให้มีกิจการใด ๆ ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าต้นน้ำลำธาร โดยเด็ดขาด กรณีที่มีราษฎรอยู่ในพื้นที่ให้อพยพออก และจัดพื้นที่ทำกินบริเวณอื่น กรณีจำเป็นที่ไม่สามารถอพยพออกจากพื้นที่ได้ ต้องมีการป้องกันการขยายพื้นที่ออกไป โดยให้ทุกส่วนราชการร่วมมือกันส่งเสริมให้ราษฎรใช้พื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ได้รับผลตอบแทนอย่างสูงสุดต่อหน่วยพื้นที่ และมีมาตรการเสริมในด้านต่าง ๆ เช่น การให้ความรู้ในการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ที่ไม่ทำลายระบบนิเวศ การสร้างแหล่งน้ำ การให้สินเชื่อเพื่อการเกษตร สร้างกลไกการตลาด ส่งเสริมให้ประชาชนมีรายได้ที่แน่นอน ให้ความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีสมัยใหม่ และประการสำคัญส่งเสริมให้มีการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมด้วย
2. วิธีการจัดการป่าเศรษฐกิจ ป่าเสื่อมโทรมที่หมดสภาพแล้ว ควรแก้ไขปัญหการถือครองโดยให้ราษฎรมีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน ป่าสัมปทานที่ถูกเพิกถอนแล้วแต่ยังเหลือสภาพป่าอยู่ ควรดำเนินการในรูปของป่าชุมชน โดยให้องค์กรชุมชนที่เป็นนิติบุคคล เช่น สภาตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัดดูแลรับผิดชอบ สนับสนุนหมู่บ้านป่าไม้

โดยให้มีการดำเนินการอย่างครบวงจรและพัฒนาให้มีระบบการตลาดรองรับ วางแผนกำหนดประเภทของพืชที่ปลูกในป่าเศรษฐกิจให้มีความสมดุลกันทั้งในเชิงเศรษฐกิจของท้องถิ่นนั้น และ ความสมดุลในทางอนุรักษ์สภาพแวดล้อมด้วย

จากแนวคิดวิธีการในการจัดการป่าของนักวิชาการดังกล่าว สรุปได้ว่าวิธีการจัดการป่า มี 3 ลักษณะ ได้แก่ การจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ และมีการบริหารจัดการป่า ในแต่ละประเภทนั้นอย่างเหมาะสม เช่นป่าอนุรักษ์ไม่ควรมีกิจกรรมใด ๆ ในพื้นที่ป่า หากมีราษฎร อยู่ในพื้นที่ป่าและมีความจำเป็นที่จะอยู่ในพื้นที่ป่า ให้มีการบริหารจัดการป่าอย่างเป็นระบบ เน้นกิจกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ส่งเสริมอาชีพ กิจกรรมที่เหมาะสมกับพื้นที่ ในด้านป่าเศรษฐกิจ ที่เสื่อมโทรมแล้วควรมีการอนุรักษ์ในรูปแบบของป่าชุมชน โดยการมีส่วนร่วมขององค์กร ชุมชนในท้องถิ่น มีการบริหารจัดการที่เหมาะสมในพื้นที่ มีการวางแผนในการปลูกป่าในพื้นที่ ป่าเสื่อมโทรมอย่างเป็นระบบสมดุลกับระบบเศรษฐกิจ และสมดุลต่อระบบนิเวศ มีการวางแผน ทางการใช้ประโยชน์จากป่าให้สมาชิกในชุมชนทราบ การประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิก ชุมชน การจัดตั้งองค์กรเพื่อรักษาประโยชน์ร่วมกันระหว่างคนกับป่า

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536 : 184 - 185) ได้กล่าวถึงรูปแบบการจัดการป่า ว่ามีหลายรูปแบบตามเงื่อนไขทางกายภาพและสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองในแต่ละ พื้นที่ รูปแบบการจัดการป่าสามารถแบ่งออกได้ เป็น 3 ประเภท

1. การจัดการตามจารีตประเพณี รูปแบบการจัดการประเภทนี้พบได้ในชุมชน คั้งเดิมทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน การจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณี หมายถึงการนำเอา อุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ ในการจัดการทรัพยากรที่ดินของหมู่บ้าน เช่นความเชื่อในเรื่องผี การยึดมั่นในวิถีคิด ว่าด้วยสิทธิ ชุมชน สิทธิในการใช้และสิทธิตามธรรมชาติ เป็นต้น มีการประกอบพิธีกรรม และการผลิตซ้ำ อุดมการณ์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิต ระบบการผลิต และการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน
2. รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ พื้นที่บางแห่งที่สิทธิชุมชนมิได้รับการยอมรับ หรือถูกละเมิด มีความขัดแย้งและการแย้งชิงทรัพยากรจากภายนอกสูง หรือพื้นที่ที่มีพลังกดดัน ต่อป่าค่อนข้างมาก มีการลักลอบตัดไม้ หรือในบางพื้นที่ป่าเริ่มเสื่อมสภาพ ชาวบ้านอาจนำเอา รูปแบบและวิธีการจัดการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณี เช่นนิมนต์ พระสงฆ์มาทำพิธีบวชต้นไม้ เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่า เพื่อระงับยับยั้งขบวนการตัดไม้ จากภายนอก เป็นต้น มีการประชุมปรึกษาหารือและวางระเบียบข้อบังคับในการใช้พื้นที่ป่าเป็น ลายลักษณ์อักษร โดยอาจให้องค์กรที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน สถาปนาให้

การรับรอง บางพื้นที่อาจมีการประยุกต์ความคิดใหม่ ๆ จากคำแนะนำของพระสงฆ์ องค์การพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น

3. รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ในบริบทของการแข่งขันทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐและนายทุน บางครั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรถูกปรับเปลี่ยนให้กลายมาเป็นขบวนการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชน และต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่นการต่อสู้กับสัมปทานไม้ การปลูกสร้างสวนป่า และโครงการ คอก โดยมี การจัดกิจกรรมการรวมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยชุมชนเองเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการเมือง

จากแนวคิดรูปแบบในการจัดการป่าของนักวิชาการดังกล่าว สรุปได้ว่ารูปแบบในการจัดการป่ามี 3 ลักษณะ ได้แก่

1. การจัดการตามจารีตประเพณี คือยึดถือเอาอุดมการณ์ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรที่ดินของหมู่บ้าน ประกอบพิธีกรรม การผลิตซ้ำอุดมการณ์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิต ระบบการผลิต การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

2. การจัดการแบบประยุกต์ เป็นการนำเอารูปแบบและวิธีการจัดการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณี

3. การจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ในบริบทของการแข่งขันทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐ และนายทุน

#### งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษางานวิจัยเพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์หัวข้อ เรื่อง ช้าง คน ป่า แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนตึกแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารต่าง ๆ รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่มีความสอดคล้อง และสามารถนำมาสนับสนุนความมุ่งหมายในงานวิจัยในครั้งนี้ มีดังนี้

คณะอนุกรรมการทรัพยากรธรรมชาติ วุฒิสภา (2547) ได้วิจัยเรื่อง ปัญหาเรื่องช้างเลี้ยงและช้างป่าในประเทศไทย เป็นปัญหาที่มีมานานและซับซ้อน สรุปประเด็นปัญหาได้ดังนี้ การใช้ช้างเลี้ยงในธุรกิจคอกหมูหาย ช้างอาจโดนทารุณกรรม ถูกบังคับให้ทำงานหนัก หรือใช้สารเสพติดกระตุ้นให้ทำงานอย่างไม่รู้จักรเหน็ดเหนื่อยในการชักลากไม้เดือนออกจากป่า จะได้หลุดพ้นจากการจับกุมของเจ้าหน้าที่ การจัดสัมปทานป่าไม้ในปี พ.ศ. 2532 ทำให้ช้างคอกงาน รวมถึงแหล่งอาหารที่ลดน้อยลงจากการบุกรุกทำมาชป่า ทำให้เกิดการหารายได้โดยการ

นำช้างแร่วุ่นเข้าเมืองใหญ่ การดำรงชีวิตในเมืองของช้าง เป็นภาวะที่เสี่ยงต่ออุบัติเหตุ เช่น โคนรถชน ตกท่อ รวมทั้งอากาศร้อน แดดจัด และฝุ่นควันพิษ ซึ่งเป็นอันตรายร้ายแรงต่อสุขภาพของช้าง ตลอดจนโอกาสที่ช้างเพศผู้และเพศเมียจะได้พบกันและผสมพันธุ์กันอีกด้วย การใช้ช้างแสดงละคร มักใช้ลูกช้างแสดงในท่าที่ผิดธรรมชาติ อันอาจเกิดอันตรายถึงพิการได้ ลูกช้างป่าเหล่านี้อาจเป็นลูกช้างป่าที่เกิดจากการพลัดพรากแม่ลูกออกจากกัน บุคลากรที่มีความรู้ ความชำนาญในการดูแลสุขภาพ และรักษาพยาบาลช้างยังไม่เพียงพอ รวมทั้งการขาดข้อมูลทางสัตวแพทย์ และเวชภัณฑ์ที่เหมาะสมต่อสุขภาพช้างที่ไม่สมบูรณ์ นอกจากนี้การส่งช้างที่มีลักษณะดี มีความสามารถในการแสดงและควบคุมง่ายออกนอกประเทศ ก็เป็นประเด็นที่ต้องให้ความสนใจและปฏิบัติควบคุมให้การส่งออกเป็นไปอย่างถูกต้องเคร่งครัด ทั้งนี้จะต้องดูแลให้ความปลอดภัยแก่สุขภาพและชีวิตของช้างเป็นอย่างดีด้วย เพื่อที่จะควบคุมให้มีการจัดการการใช้ประโยชน์จากช้างและการอนุรักษ์ช้างอย่างถูกต้องและยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการทบทวนเพิ่มเติมแก้ไขกฎหมายที่ใช้บังคับควบคุมช้างเลี้ยงที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งยังมีช่องโหว่อยู่มาก และไม่ครอบคลุมในทุกประเด็นที่สำคัญ บทลงโทษผู้ที่กระทำความผิดกฎหมายยังเบาอยู่มาก จึงเป็นเหตุให้มีการจัดการช้างเลี้ยงอย่างไม่ถูกต้องและเป็นประเด็นที่สะเทือนใจประชาชนอยู่เนือง ๆ นอกจากนั้นยังทำให้ภาพลักษณ์ของประเทศไทยต่อชาวโลกถูกบิดเบือนไปจากความจริงอีกด้วย

กรณีช้างป่า ปัจจุบันได้รับความคุ้มครองจากพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 การขยายพื้นที่ทำการเกษตรกรรม ความเจริญของชุมชนเมืองที่ขยายเข้าสู่เขตป่า รวมทั้งการลักลอบค้าสัตว์ป่าและชิ้นส่วนอวัยวะของสัตว์ป่าที่ทำรายได้มหาศาล ทำให้เกิดปัญหาแก่ช้างป่า ดังนี้คือ การแย่งพื้นที่ แหล่งน้ำ แหล่งอาหารระหว่างคนกับช้าง เป็นเหตุให้เกิดการฆ่าทำลายช้างป่า ช้างป่าอาจติดโรคจากปศุสัตว์ที่คนนำเข้าไปเลี้ยง ปัญหาอุบัติเหตุรถชน การล่าช้างป่าเพื่อเอางา หรือชิ้นส่วนอวัยวะ หรือนำแม่พรากลูก ปัญหาด้านพันธุกรรม การผสมเลือดชิด ทำให้เกิดลักษณะด้อย รูปร่างผิดปกติ และภูมิคุ้มกันต่ำ เกิดการจำกัดความหลากหลายทางพันธุกรรม นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่เกิดจากภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ไฟป่า เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่เกิดจากการจัดการทั้งสิ้น หน่วยงานที่ดูแลเกี่ยวกับสัตว์ป่าในปัจจุบัน คือสำนักอนุรักษ์สัตว์ป่า กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยังขาดแคลนบุคลากร งบประมาณ รวมทั้งแผนแม่บทในการอนุรักษ์และจัดการเฉพาะในเรื่องช้างป่าให้มีประสิทธิภาพ และควรพิจารณาเพิ่มบทลงโทษทั้งจำคุกและปรับให้หนักกว่าเดิม หากมีการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ต้องมีมาตรการในการจำแนกช้างป่าออกจากช้างเลี้ยงอย่างชัดเจนและได้ผล โดยการจัดขึ้นทะเบียนช้างเลี้ยงให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน พร้อมทั้ง

การบันทึกประวัติลักษณะรูปพรรณของช้างเลี้ยงแต่ละเชือก ควรมีการวิเคราะห์สารพันธุกรรมของช้างเลี้ยงด้วย

อารีย์ ทองแก้ว (2535 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง ช้าง พบว่า ช้างมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคนไทย ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองขนบธรรมเนียมประเพณี เรียกได้ว่าช้างเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีพของคนไทย เนื่องจากคนไทยได้เรียนรู้ถึงความเฉลียวฉลาดของช้าง ความแข็งแรง ความน่ารัก และอิริยาบถที่สง่างาม น่าเกรงขาม จึงได้นำช้างมาฝึกและใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวาง และอยู่ร่วมกันในสังคม จึงถือว่าช้าง คือสมาชิกในครอบครัว

ในด้านสังคมและเศรษฐกิจ ช้างถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อเป็นพาหนะในการเดินทาง ใช้ในการขนส่ง ลากซุง ทำให้เจ้าของช้างมีรายได้และได้รับความสะดวกปลอดภัยในการเดินทาง

สำหรับในด้านการเมือง ช้างมีบทบาทสำคัญมากในการศึกสงคราม ในสมัยโบราณมีการใช้ช้างทำสงคราม ช้างเป็นสัตว์ที่มีกำลังมากและถ้าฝึกมาดีย่อมได้รับชัยชนะต่อผู้ ฝ่ายแพ้ต้องสูญเสีย บางครั้งต้องเสียบ้านเมือง หรือเสียผู้คน ช้างจึงได้รับการยกย่องมากในฐานะผู้ที่สร้างบ้านเมือง และถือว่าเป็นคู่บุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดมีช้างเผือกมาก ถือว่ามีบุญบารมีมาก บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ราษฎรจะอยู่เย็นเป็นสุข

นอกจากนั้นในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ในหลายท้องถิ่น การเลี้ยงช้างถือว่าเป็นประเพณีของบรรพบุรุษที่จะต้องมีการสืบทอดกัน และมีกระบวนการพิธีกรรมในงานประเพณีของท้องถิ่น เช่นการบวชนาค แห่เทียนเข้าพรรษา

ลักษณะการใช้ช้างที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไทยจึงสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อทางศาสนา ชาดก วรรณคดี และตุลาคติ เห็นได้จากวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ได้กล่าวถึงช้างไว้อย่างยกย่อง ให้เกียรติทั้งช้างทรง ช้างศึก และช้างพระที่นั่ง รูปช้างยังเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นในวัตถุต่าง ๆ อีกมากมาย จึงถือได้ว่า ช้างมีความสำคัญและมีความผูกพันกับคนไทยมาช้านาน

โครงการส่งเสริมศักยภาพในการจัดการประชากรช้างป่าอุทยานแห่งชาติอุยบุรี (2552) เป็นโครงการภายใต้การดำเนินงานของฝ่ายจัดการทรัพยากรป่าไม้ ประเทศไทย โดยความร่วมมือกับอุทยานแห่งชาติอุยบุรี กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช การดำเนินโครงการมีความมุ่งมั่นในการจัดการปัญหาความขัดแย้งระหว่างคน กับช้างป่าเพื่อแก้ปัญหาหระยะยาวโดยดำเนินงานควบคู่ไปกับการแก้ปัญหาหระยะสั้นที่อยู่ระหว่างการดำเนินการของหน่วยงานต่าง ๆ และมุ่งหมายที่จะสนับสนุน กระบวนการจัดการพื้นที่อนุรักษ์ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติอุยบุรี (ที่เป็นส่วนหนึ่งของผืนป่าใหญ่ของเทือกเขาตะนาวศรี) ผลการดำเนินงานที่ผ่านมา มีดังนี้

การจัดทำแผนการจัดการประชากรช้างป่าที่เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมจากชุมชน ในท้องถิ่น และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการจัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาอุทยาน

แห่งชาติอุบลราชธานี โดยการนำสาระที่ได้จากการทำงานด้านการจัดการในพื้นที่ที่กำหนด เป็นแผนการจัดการ การสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาข้อมูลด้านชีวภาพ ภายภาพ และสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนใกล้เคียงในพื้นที่ เพื่อจะเป็นการนำไปสู่การจัดการที่ได้ผล ในการรักษาพื้นที่ การดำเนินการของโครงการนี้ เพื่อเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้น โดยตรงในงานอนุรักษ์เพื่อป้องกันประชากรช้างป่าเอาไว้

แผนการจัดการประชากรช้างป่าที่เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนร่วม ทุกระดับ ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติอุบลราชธานี นำมาซึ่งการจัดการประชากรช้างป่าและการจัดการ ทรัพยากรอย่างยั่งยืน โดยแผนการจัดการดังกล่าวจะกำหนดก้าวอย่างที่สำคัญทั้งในแง่ของ กระบวนการวางแผน การเสริมสร้างศักยภาพให้กับเจ้าหน้าที่รัฐและชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ บริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้จะสามารถกำหนดกรอบการทำงานสำหรับการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครอง รวมทั้งแนวทางในการควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และโครงการ กิจกรรม ต่าง ๆ หัวใจสำคัญของพื้นที่คุ้มครองดังกล่าวจะได้รับการปกป้อง สิ่งสำคัญที่สุดในการดำเนินงาน ในพื้นที่คุ้มครองอย่างเป็นเอกภาพก็คือ แผนจัดการที่ได้จะนำไปสู่ความร่วมมือเพื่อพัฒนาคุณภาพ ชีวิตของประชาชนที่ต้องพึ่งพิงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติจากพื้นที่คุ้มครอง

การพัฒนากิจกรรมเพื่อนำไปสู่การจัดการความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่า ควบคู่กับ การสร้างความเข้มแข็งในการอนุรักษ์ประชากรช้างป่าและทรัพยากรธรรมชาติให้แก่ผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียทุกภาคส่วน รวมถึงประชาชนทั่วไป โดยมีการดำเนินงานที่อยู่ภายใต้กรอบของ วัตถุประสงค์การประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ อันมีเจตนารมณ์เพื่อการคุ้มครองสภาพธรรมชาติ และทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ที่สามารถรักษาเสถียรภาพของระบบนิเวศ ทรัพยากรทาง พันธุกรรม และความหลากหลายทางชีวภาพภายในระบบ และให้ประโยชน์ในด้านการศึกษาวิจัย ตลอดจนเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและศึกษาหาความรู้ของประชาชนท้องถิ่นและผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้อง โดยมีกรอบแนวคิดในการจัดการประชากรช้างป่า ดังนี้

1. การวางแผนบนพื้นฐานของข้อมูลที่สะท้อนสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏในพื้นที่ ประกอบกับการคำนึงถึงลักษณะทางสังคม-วัฒนธรรมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น
2. ง่ายต่อความเข้าใจของกลุ่มคนทุกระดับ สามารถปฏิบัติได้จริง และมีความเป็นไปได้ว่าจะถูกนำไปปฏิบัติ ด้วยความร่วมมือของทุกฝ่าย
3. ได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
4. เปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการจัดทำแผนและการนำแผน ไปสู่การปฏิบัติ ตลอดจนการติดตามผลของการดำเนินงานตามแผน
5. วางรากฐานเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่าในระยะยาว

แผนดังกล่าว เป็นแนวทางไปสู่การปฏิบัติ โดยมีเป้าหมายเพื่อการคุ้มครองประชากร ช้างป่า และพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่น

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่าที่เกิดขึ้นในพื้นที่อุทยานแห่งชาติกุยบุรี เป็นเพียงตัวอย่างผลสะท้อนที่ตามมาจากการคุกคามทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า และการใช้ประโยชน์ พื้นที่ป่าไม้ในรูปแบบที่ไม่ยั่งยืนของชุมชนที่อาศัยอยู่ในและนอกพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ปัญหาการล่าสัตว์ป่า ปัญหาการบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าไม้ ปัญหาการรบกวนสัตว์ป่าจากการเก็บหาของป่า และ ปัญหาการพัฒนาพื้นที่ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ขาดการวางแผนที่ชัดเจน ยังเป็นปัจจัยคุกคามความอยู่รอดของช้างป่า ผืนป่า และสัตว์ป่าอื่น ๆ โดยตรงหากขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งอื่น และสุดท้ายย่อมส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์

ในการจัดการปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่าที่กุยบุรี กำลังได้รับการคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งกิจกรรมเพื่อบรรเทาปัญหาช้างป่าออกมากินอาหารนอกป่า สรุปได้ดังนี้

#### 1. กิจกรรมการสำรวจ ทบทวน ศึกษา ติดตามเพื่อค้นหาความจริง

โดยการศึกษาเชิงเศรษฐกิจและสังคม ศึกษาผลกระทบที่ช้างป่าทำลายพืชไร่

##### 1.1 ศึกษาพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ

##### 1.2 ศึกษาภาพรวมของผลกระทบที่มีต่อชาวไร่ ระหว่างปี 2548-2549

การสำรวจทรัพยากรช้างป่า

#### 2. การจัดการเพื่อมุ่งใจให้ช้างอยู่ในป่า เช่น

##### 2.1 มาตรการการรักษาความปลอดภัยลดปัญหาการล่าสัตว์ป่า

##### 2.2 การสร้างความเข้าใจกับองค์กรชุมชนรอบ ๆ พื้นที่ป่า

##### 2.3 การปรับปรุงแหล่งอาหารของช้างป่า โดยการสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่

แปลงหญ้า กล้วยและขุควัชพืชออก

##### 2.4 การปรับปรุงแหล่งอาหารช้างป่า

##### 2.5 การปลูกพืชอาหารสัตว์ป่า เช่น ไม้ป่า ไผ่รวก หวาย หวี กระเทียม เหยียง

มะกอก ตะขบป่า

##### 2.6 จัดทำโป่งเทียมและเสริมเกลือแร่ในโป่งธรรมชาติในป่าลึก

##### 2.7 จัดทำฝายคั้นน้ำ (Check Dam) เพื่อสร้างความชุ่มชื้นและเป็นแหล่งน้ำให้

สัตว์ป่า โดยเน้นจัดทำในป่าลึก

##### 2.8 การจัดทำห้างบนต้นไม้เพื่อเฝ้าระวัง

และกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การจัดการก่อนที่ช้างป่าจะออกจากป่า โดยการตั้งด่านตรวจ เฝ้าระวัง ฯลฯ การจัดการเพื่อป้องกันช้างป่ารบกวน เช่นกิจกรรมการเฝ้าระวังพื้นที่ไร่ของตนเอง



การจัดชุดเจ้าหน้าที่ช่วยชาวบ้านไล่ช้างป่า การพัฒนาเครือข่ายระบบสื่อสาร พัฒนาความร่วมมือสร้างเครือข่ายการเฝ้าระวัง ฯลฯ

4. งานวิจัยของ ศักัญญา ศรีถาวรรัตน์ (2543 : บทคัดย่อ) วิจัย เรื่อง นโยบายการดูแลช้างของไทย ผลการวิจัย พบว่า นโยบาย และวิธีดำเนินการจัดการป่า และสัตว์ป่าในประเทศไทย (โดยเน้นการดูแลช้างของไทย) มีปัญหาสำคัญอยู่ที่การตัดไม้ทำลายป่า นโยบายจะออกมาเพื่อการปกป้องรักษาผืนป่า แต่วิธีในการดำเนินการจะสวนทางกับนโยบายที่กำหนด และนับวันจำนวนผืนป่ายังมีจำนวนน้อยลง โดยมีโครงการพัฒนาของรัฐในรูปแบบต่างๆ เพื่อพัฒนาประเทศไปสู่ภาคอุตสาหกรรม ผลของการพัฒนาดังกล่าวทำให้ผืนป่าธรรมชาติลดน้อยลง ผืนป่าต้องแยกออกเป็นผืนเล็กผืนน้อย และส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่า ซึ่งไม่มีแหล่งที่อยู่อาศัย ไม่มีแหล่งอาหาร นโยบายของรัฐในเรื่องการอนุรักษ์สัตว์ป่าส่วนใหญ่จะปรากฏอยู่ในรูปของกฎหมาย ซึ่งได้แก่ พระราชบัญญัติ หรือกฎกระทรวง

ช้างไทยก็เช่นเดียวกัน ได้รับผลกระทบจากการที่รัฐให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาของประเทศตะวันตก ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวจะต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมากมายมหาศาล ซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตของสัตว์ป่า โดยเฉพาะช้างป่าขาดแคลนอาหารตามธรรมชาติ ขาดปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในป่า วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของช้างเปลี่ยนไป ทำให้ปัญหาเกี่ยวกับช้างกลายเป็นปัญหาสังคม ปัญหาที่สำคัญที่สุดคือการจับช้างป่ามาสวมรอยเป็นช้างเลี้ยง ปัญหาการใช้ช้างอย่างไม่เหมาะสม เช่น ใช้ช้างชักลากไม้ผิดกฎหมาย หรือการนำช้างเข้ามาเร่ร่อนในเมือง วิธีการดำเนินการแก้ไขปัญหา ซึ่งภาครัฐกับภาคเอกชนร่วมกันดำเนินการได้แก่ การปล่อยช้างคืนสู่ป่าธรรมชาติ เพราะช้างเป็นสัตว์ช่วยฟื้นฟูสภาพป่าได้เป็นอย่างดี และการนำช้างกลับสู่หมู่บ้าน เพื่อให้ผู้เลี้ยงช้างกลับไปอยู่กับครอบครัว มีงาน มีรายได้ โดยไม่ต้องนำช้างมาเร่ร่อนในเมือง หรือทำผิดกฎหมายอีก มีข้อเสนอแนะที่สำคัญอีกประการ คือ การถอนช้างเลี้ยงออกจากการจัดทะเบียนเป็นสัตว์พาหนะ ตามพระราชบัญญัติสัตว์พาหนะ พ.ศ. 2542 เพื่อให้ช้างได้รับความคุ้มครองมากขึ้น โดยรัฐเป็นแกนนำหลักรับผิดชอบดูแลช้างทั้งในด้านกฎหมาย มาตรการและ นโยบายที่ใช้ดำเนินการแก้ไข เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

จากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงสรุปเป็นกรอบแนวคิดกระบวนการวิจัย ดังภาพประกอบ หน้า 59

1. ค้นหาโจทย์งานวิจัย เพื่อหาโจทย์งานวิจัยที่สอดคล้องกับสภาพปัญหา และกำหนดโจทย์วิจัย โดยกลุ่มราษฎรที่ประสบปัญหาในพื้นที่
2. ศึกษาทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3. เก็บข้อมูลตามประเด็นที่ศึกษา
4. วิเคราะห์ข้อมูล แนวทางการแก้ไขปัญหาในชุมชน
  - 4.1 ระบบความสัมพันธ์ ช้าง คน ป่า ในอดีตและปัจจุบัน
  - 4.2 สถานการณ์ปัญหาและสาเหตุที่ช้างป่าออกมากินอาหารพืชไร่ของราษฎร
  - 4.3 ภูมิปัญญาของคนในการแก้ไขปัญหา
5. กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน
6. แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนระหว่าง ช้าง คน ป่า

กรอบแนวคิดในการวิจัย

